

school age children the respect for their mothers based on ethnopedagogical basis as the integral part of his own educational system. The components of human spirituality, personal experience in developing the spiritual needs of pupils, advice on respect for the Mother by pupils worked out by the outstanding educator even today are regarded as an innovation in the process of personality formation and can be used in Ukraine's educational system reform.

Keywords: moral education, spiritual needs, respect for the Mother, pedagogical heritage of V. Sukhomlynskiy.

Рецензент: Моїсєєв С. О.

УДК 37.034

Юркова Т. Ф.*

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Статтю присвячено проблемі формування морально-духовних цінностей підлітків в умовах сучасної загальноосвітньої школи. Виявлено різні підходи до визначення поняття «цінності» у сучасній вітчизняній психолого-педагогічній науці. Розкрито сутність і структурні компоненти морально-духовних цінностей особистості та розглянуто певні шляхи, які сприяють формуванню та вдосконаленню цих цінностей. Представлено основні аспекти духовної культури особистості – емоційно-ціннісний, когнітивний та процесуальний. Підкреслено важливу керівну роль учителя, спрямовану на забезпечення систематичного засвоєння учнями морально-духовних знань, що відображають норми та правила в людських стосунках як на уроках, так і в позаурочній діяльності.

Ключові слова: навчально-виховний процес, цінності, морально-духовні цінності.

Сучасний етап життя українського суспільства пов'язаний з утвердженням державності і суверенітету України, реформуванням усіх сфер людської життєдіяльності, супроводжується соціальними, економічними, духовними змінами. В умовах демократизації, духовно-інтелектуального відродження українського народу, зростання культурно-просвітницької активності мас, гуманізації та гуманітаризації реформованої освіти, зростання національної самосвідомості суспільства активізується проблема духовного збагачення, переосмислення цінностей та ціннісних орієнтацій особистості.

Морально-духовний розвиток особистості з пріоритетним напрямком діяльності вищої школи передбачає формування моральних, правових, естетичних, а також інтелектуальних цінностей учнівської молоді. Тому в державній національній програмі «Освіта» Україна XXI століття» головна мета національного виховання молоді на сучасному етапі визначається як формування особистісних рис громадянина України, що включає в себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Мета статті – теоретично обґрунтувати питання виховання моральності й духовності учнів підліткового віку, а також проаналізувати ключові поняття означуваної проблеми, їх місце і роль у сучасній освіті.

Сьогодні з'явилася справжня потреба в неупередженому погляді на чинні процеси з боку їх духовно-ціннісного змісту. Цього потребує й педагогічна діяльність. Педагогу важливо усвідомити найважливішу професійну цінність – особистість учня, дитини як людини, яка розвивається. Тому аксіологічний підхід передбачає розгляд важливих ціннісних категорій з точки зору історичного та логічного аналізу.

Упродовж усієї історії педагогічної думки педагоги-дослідники зверталися до значущості педагогічної професії. Особлива роль в усвідомленні особистості дитини

* © Юркова Т. Ф.*

як суб'єкта навчання, як людини, що розвивається, належить класикам педагогічної думки Ф. Дістервегу, Я. Коменському, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо. У подальшому значний внесок у розвиток аксіологічної сутності педагогічної професії внесли К. Ушинський, Л. Толстой, П. Блонський, П. Каптерев, А. Макаренко, М. Рубінштейн, В. Сухомлинський та ін.

Важливі компоненти політичної, моральної, економічної, естетичної свідомості особистості, цінності становлять собою основну категорію аксіології як науки. Будь-яке суспільство й окремі його представники будують своє життя відповідно до цінностей, які освоюють, і в які вірять. Як наукова категорія, цінності є предметом дослідження багатьох наук – філософії, психології, соціології, педагогіки.

З філософської точки зору цінності визначаються як сукупність предметів, явищ, процесів, а також їх якостей і властивостей, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей.

Як доводять учені, цінності становлять синтез знань (інтелектуальний компонент), почуттів (емоційний компонент) і прагнень (потрібно-мотиваційний компонент).

Що стосується сутності поняття «цінності», то в психолого-педагогічній науці триває і розширюється пошук найбільш адекватних і вичерпних підходів до її визначення. У більшості трактувань учені акцентують увагу на тих ознаках поняття, які вважають недостатньо розкритими: розглядають їх як важливе потребове утворення (М. Боришевський, П. Ігнатенко, Л. Крицька); характеризують цінності як моральну категорію (О. Сухомлинська, І. Бех, Н. Асташева); убачають у феномені «цінності» спосіб зв'язку свідомості і буття, людини і світу (Л. Ломако); інтерпретують їх як форму ставлення суб'єкта до явищ об'єктивної дійсності (Г. Жирська, Г. Ганнусенко, М. Чернобаєва та ін.).

На думку О. Сухомлинської, цінності – це утворення, в основі яких перебувають людські почуття, спрямовані на ідеальне, на ідеал – те, до чого людина прагне. Це категорія етики, саме вона доводить, що в житті, в світі є цінність; етична ж поведінка – це втілення етичних цінностей. Їх (цінності) треба шукати як у різних ситуаціях, так і в особистості [4, с. 24].

С. Волкова визначає морально-ціннісні орієнтації підлітка як сукупність таких ставлень до особистісно і суспільно значущих норм, правил, принципів поведінки, які забезпечують піднесення етичних знань до рівня моральних поглядів, почуттів, потреб, мотивів, установок, моделювання способу життєдіяльності [3, с. 6].

Принципи, зміст і методику морального виховання підлітків і молоді у процесі різних видів діяльності розкрито в працях А. Бойка, І. Єрмакової, Т. Коннікової, І. Мар'єнка, В. Сухомлинського. Визначено напрямки вдосконалення в процесі морального виховання молоді на засадах цілісного підходу (Д. Гришин, Л. Гордін, І. Зязюн, О. Киричук, Е. Юрчук).

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури дає змогу зробити висновок, що значна кількість робіт дослідників О. Вишневського, Б. Вишеславцева, О. Кульчицького, Є. Юнацького, О. Сухомлинської, Д. Степовика, Г. Шевченка, Л. Шугаєвої присвячені питанням впливу релігійних концептів на особистість дитини, на розвиток її духовних і моральних потенціалів.

На II Міжнародній науково-практичній конференції «Православні духовні цінності в контексті формування сучасного світу», що відбулася у м. Києві, обговорювалися проблеми відродження православних духовних цінностей, їх роль у сучасних суспільно-політичних процесах в Україні та світі, формування духовно-моральної культури особистості, новітні тенденції розвитку соціальної доктрини Православ'я. Президент МАУП і МК Г. Щокін зазначав, що людина завжди живе майбутнім, яке збільшує для неї вагу та цінність сьогодення. У прагненні до втілення моральних ідеалів людина поєднує в собі не лише теперішнє й майбутнє, а й долучається до вічного. Вічність постає в людській уяві як нескінченно досконале майбутнє. Віра виправдовує прагнення до такого майбутнього, надає особистому духові безумовної, незалежної від часу цінності. Саме це сприяє формуванню духовної спадщини народу.

Роль і вплив ціннісних орієнтацій на становлення особистості розглянути в наукових дослідженнях Є. Барбіної, А. Богуш, В. Бутенка, Т. Бутківської, В. Струманського, Р. Скульського, І. Тараненка та ін. Значний внесок у розробку теорії цінностей зробили американські та західноєвропейські соціологи М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, М. Рокич, Ф. Знанецький та ін.

Процес формування морально-духовних цінностей триває протягом усього життя. На нашу думку, найбільш сприятливим у становленні і вихованні духовності є підлітковий вік. Його називають парадоксальним, критичним, перехідним періодом вагань і потрясінь. Саме в цьому віці закладаються основи духовності, активно формуються духовні якості, системи цінностей та ідеалів.

Моральне виховання, що здійснюється в підлітковому віці, як процес систематичного цілеспрямованого формування моральної особистості забезпечує послідовне засвоєння підростаючим поколінням моральних цінностей: формування у підлітків моральних почуттів, позитивних умінь і навичок поведінки, основ моральних якостей, моральних понять і мотивів поведінки.

З психологічної точки зору моральне формування дитячої душі є віссю її духовного розвитку. У світлі цього висувається думка, що людина у своєму розвитку стоїть передусім і більш за все перед моральними завданнями. Моральне завдання, моральний сенс духовного формування дитини – ось що визначає логіку розвитку її, це необхідно розуміти, освітити весь процес формування особистості дитини.

Моральне життя у нас виражається і в русі почуттів, і в роботі інтелекту, і в активності, бо моральне життя є особливим типом світовідношення, цінною і своєрідною сферою життя. Завдання психологічного розкриття моральної сфери як особливої і цілісної форми життя ще не було правильно поставлено, а тим більше вирішено у психології.

У моральному вихованні підростаючого покоління важливо не тільки сформувати моральну свідомість, моральні почуття, але й найголовніше – включити школярів у різноманітні види діяльності, де розкриваються їх моральні стосунки. У моральних відносинах учнів у процесі діяльності відображається рівень їх моральної вихованості. Моральне виховання школярів здійснюється в різних сферах їх життя і діяльності. На дитину морально впливають в сім'ї, у колі однолітків, у школі, на вулиці. Систематичне цілеспрямоване формування високоморальної особистості відбувається в школі, в організованому дитячому колективі. У ньому здійснюється соціальна виховна робота, спрямована на всебічний розвиток особистості.

Як зазначав В. Сухомлинський, «...для повноцінного виховання важливо, щоб кожна людина ще в роки дитинства й особливо в підлітковому віці і ранній юності осягнула повноту свого життя, виробила в собі культуру бажань, основою і змістом якої є мудра гармонія між задоволенням матеріальних потреб і становленням розвитку потреб духовних» [5].

Значну роль в системі загальнолюдських цінностей відіграє духовна культура. Концептуальний аналіз праць вітчизняних учених дав змогу визначити її як процес гуманізації природи та суспільства, самої людини, її відношення до оточуючої дійсності, до інших людей і самої себе, внаслідок чого духовна культура постає як визначник загальнолюдського ціннісного змісту соціуму: якою мірою людяне суспільство, такою мірою людина стала справжньою людиною для себе і для інших.

На думку В. Сухомлинського, дуже важливо, щоб дитина мала духовне життя, моральні цінності. Він наголошував на тому, що «Дитину треба вчити і вчити, що вона живе не в пустелі, а серед людей, отже, кожен твій крок врешті-решт відбивається на твоєму ближньому, тому що ідеш ти кудись з якоюсь метою; кожне твоє слово відгукнеться в душі іншої людини, але як відгукнеться – залежить від тебе. Уже те, що ти дивишся на навколишній світ і бачиш його, – приховує в собі і добро, і зло: все залежить від того, що ти бачиш і як бачиш, – так повчаємо ми своїх вихованців» [8, с. 260].

Особливості формування духовної культури в Україні висунули проблему людини і людства на перший план ще в часи утворення Київської Русі. Зі створенням давнього,

билинного, вітчизняного епосу визрівають загальнолюдські цінності, основою яких є любов до Вітчизни і захист людської гідності («Слово о полку Ігореві», «Повість минулих літ»).

Система цінностей, яка характеризує духовну культуру або певне культурне середовище, становить собою результат тієї духовної роботи, яка здійснюється усім суспільством. Духовність особистості означає її інтелектуальний розвиток, що здійснюється як у процесі взаємодії людини з суспільством, природою, так і шляхом цілеспрямованої навчально-виховної роботи за умови нерозривної гідності національних і загальнолюдських надбань, науково-професійної думки.

За В. Гриньовою, духовну культуру особистості складають такі аспекти: емоційно-ціннісний (система цінностей і ціннісних орієнтацій, які «емоційно забарвлюються» у процесі діяльності і визначають ставлення особистості до себе, інших людей та навколишнього світу); когнітивний (система різногалузевих знань) та процесуальний (системи вмінь, навичок і нахилів особистості, що дають змогу ефективно виконувати діяльність).

Педагогічний процес загальноосвітньої школи завжди пов'язаний з освоєнням найважливіших для підростаючої людини цінностей. Вироблені людством ідеали і цінності, на думку В. Сухомлинського, в умовах школи стають багатством особистості вихованців. «Я домагаюся того, – писав він, – щоб моральні цінності, створені і завойовані людством у минулому, які отримали розквіт у наші дні, стали духовним багатством кожної дитини» [10, с. 216]. Однією з необхідних умов морального виховання він вважав бережливе ставлення до природи. «Ми виховуємо у своїх вихованців погляд на природу як на цінність, яку не можна з жодними іншими цінностями ні співставити, ні порівняти» [9, с. 547].

Розвитку духовного світу школярів присвячено праці В. Сухомлинського, який розкриває значущість особистості педагога в загальному процесі морального розвитку дитини. Він розглядає процес формування світогляду школярів, визначає місце значення моральних знань у системі наукових знань про природу та суспільство.

У процесі трансформації суспільства якісно змінюється погляд на особистість, ціннісне ставлення до дійсності. І. Бех зазначає: «...цінності людини об'єднуються в єдину систему, володарем якої є особистість. Ціннісна система має свою специфічну організацію» [2, с. 19]. Він підкреслює значення певного якісного прориву педагогіки до розуміння особистості, її внутрішнього світу, душі, яка може відкритися назустріч вчителю, якщо він здатен сприйняти й адекватно інтерпретувати поведінку людини безпосередньо в кожен момент спілкування, володіє глибокими знаннями щодо людської психології, отождивміє правильно реагувати й на те, як вихованець у свою чергу інтерпретує його власний образ і поведінку. Розуміння, визнання і сприйняття вихованця як індивідуальності покладено в основу його концепції особистісно зорієнтованого навчання. Можна занотувати сучасні тези І. Бека про любов до дитини, про справедливість і гуманізм виховання, про пошук учителем шляхів до учня. «Розвиток гуманної вільної відповідальної особистості, – зауважує І. Бех, – безпосередньо пов'язаний із системою її духовних цінностей, що протистоять утилітарно-прагматичним цінностям» [1, с. 124].

Формування у школярів розумного ставлення до цінностей – одне з найважливіших завдань сучасної школи. Невипадково останніми роками в навчально-виховний процес уведено такі курси, як економічне, екологічне, сімейне виховання, що передбачає формування у школярів правильного ставлення до цінностей, школа несе вихованцеві комплекс найважливіших цінностей, над якими він міркує, надає їм оцінне осмислення і які потім освоює. Від цінностей загальних до конкретних, їхньої широти й різноманітності в досвіді школяра – саме це стає найбільш істотним моментом у формуванні його особистості.

У центрі уваги виявляються не просто знання, уміння, навички або формування якихось звичок учнів, а цілий комплекс життєво важливих цінностей, формування потреби привласнювати їх, жити ними. Школа починає безпосередньо вчити вихованця

вміння впевнено орієнтуватися в навколишньому світі, розрізняти якісну, зокрема ціннісну його неоднорідність. Слід зазначити, що актуальною проблемою сучасної школи залишається завдання точного визначення того поіменного ряду шкільних цінностей, що необхідні для всебічного розвитку й удосконалення особистості вихованця. Відштовхуватися при цьому необхідно від основних, історично сформованих груп цінностей (матеріальні, моральні, науково-пізнавальні, художньо-естетичні, екологічні, цінності фізичної культури і гігієни).

На думку О. Сухомлинської, «Оскільки кількість цінностей обмежена для сприйняття й усвідомлення особистістю всієї своєрідності і багатства внутрішнього світу дитини, а отже і цінностей, то мета педагогічного впливу полягає в прилученні дитини до тих цінностей, що мають універсальне значення, абсолютний та об'єктивний характер і, що найважливіше для виховання, позитивну спрямованість» [4, с. 25].

На наш погляд, реалізації необхідного комплексу морально-духовних цінностей у навчально-виховному процесі буде сприяти науково-обґрунтована їх систематизація. Вона будуватиметься на основі зрозумілих і суворих критеріїв, що допоможе виключити розрізненість цінностей, стати для учнів протягом усього навчання в школі обґрунтованим мінімумом світової культури.

Варто чітко уявити собі, що кожний шкільний предмет – це, власне кажучи, лише частина цінностей від усього комплексу вже створених людством наукових, художніх, етичних, естетичних та інших цінностей, і виходити в роботі з учнем потрібно саме з цього, не дозволяючи значущість одних і недооцінку інших предметів. Усі вони в своїй основі взаємозалежні гуманістичним початком і спрямовані на формування у школяра всебічного життєвого досвіду, високої культури, взаєморозуміння з іншими людьми.

У виховній роботі школи важлива роль належить живому, переконливому слову педагога-вихователя. Про можливості слова у вихованні молодого покоління говорив В. Сухомлинський: «Слово – це найтонший різець, здатний торкнутися до найніжнішої ризочки людського характеру. Уміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса!» [7, с. 187].

Педагогічна аксіологія значною мірою змінює характер співробітництва вчителя з учнями. І. Бех зазначає, що неправильним видається твердження про недоцільність вчителя показувати дитині любов до неї, бо саме через брак любові вихователя створюється певний емоційний дефіцит, що призводить до духовного вакууму – негативної ознаки педагогіки нашого століття.

Сьогодні педагоги прагнуть, щоб їхні учні пам'ятали слова видатного педагога: «Живи так, щоб твоя серцевина була здоровою, чистою, і сильною. Бути справжньою людиною – це означає віддавати сили своєї душі в ім'я того, щоб люди навколо тебе були красивішими, духовно багатшими, щоб у кожній людині, з якою ти зустрічаєшся в житті, залишалася щось хороше від тебе, від твоєї душі» [6, с. 188].

Отже, аналіз практичного досвіду роботи з підлітками свідчить, що морально-духовне виховання буде здійснюватися ефективніше, якщо одержані учнями знання систематично використовуються в їх практичній діяльності. Таким чином, для формування у школярів морально-духовних цінностей важливою є керівна роль учителя, спрямована на забезпечення систематичного засвоєння зрозумілих учням морально-духовних знань, що відображають норми та правила в людських стосунках як на уроках, так і в позаурочній діяльності.

Проблема формування в підлітків морально-духовних цінностей потребує глибшого вивчення, конкретизації шляхів формування внутрішнього прагнення школярів до засвоєння морально-духовних цінностей і відповідних їм дій.

Література:

1. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124-129.

2. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – С. 19.
3. Волкова С. В. Формування морально-ціннісних орієнтацій учнів 8-9 класів засобами українського та англійського фольклору : автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія методика виховання» / С. В. Волкова. – Херсон, 2004. – 20 с.
4. Сухомлинська О. В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1991. – № 1 – С. 24-25.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 188-670.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 5. – С. 187-639.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 5. – С. 260-639.
9. Сухомлинський В. О. Школа і природа / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 536-551.
10. Сухомлинський В. А. Избранные педагогические сочинения : в 3 т. / В. А. Сухомлинский. – М. : Педагогика, 1970. – Т. 1. – С. 216-223.

Юркова Т.Ф.

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННО-ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Статья посвящена проблеме формирования нравственно-духовных ценностей подростков в условиях современной общеобразовательной школы. Определены различные подходы к определению понятия «ценности» в современной отечественной психолого-педагогической науке. Раскрыто сущность и структурные компоненты нравственно-духовных ценностей личности и рассмотрены определенные пути, которые способствуют формированию и усвоению этих ценностей. Представлены основные аспекты духовной культуры личности: эмоционально-ценностный, когнитивный и процессуальный. Подчеркнуто важную руководящую роль учителя, направленную на обеспечение систематического усвоения учащимися морально-духовных знаний, отражающих нормы и правила в человеческих отношениях как на уроках, так и во внеурочной деятельности.

Ключевые слова: учебно-воспитательный процесс, ценности, нравственно-духовные ценности.

Yurkova T. F.

FORMING OF MORAL AND SPIRITUAL VALUES OF PUPILS-TEENAGERS

The article is dedicated to the problem of forming of moral and spiritual values of pupils-teenagers in the conditions of modern school. It is revealed different approaches for identification of concept «values» in modern domestic psychological and pedagogical science. Special attention is paid to the process of revealing of essentiality and structure components of moral and spiritual values of personality. It is observed the ways, that influence on forming and improvement of these values. It is presented the main aspects of spiritual culture of personality: emotional and evaluative (system of values and value orientation that «emotionally painted» during the activity and determine the attitude of personality to himself (herself), other people and the world), cognitive (system of various fields of knowledge) and procedural ones (system of abilities, skills and aptitudes of personality, which allows to carry out activities effectively). It is emphasized the important leading role of teacher, which is aimed to ensure systematic adoption of moral and spiritual knowledge of teenagers, reflecting the norms and the rules in human relations in the classroom and in the extracurricular activities. We can state on the basis of analysis of practical experience with teenagers, that moral and spiritual education will be effective, if they receive systematically some sum of knowledge and use it in their practice. It has been proved, that realization of necessary complex of moral and spiritual values in the educational process of elementary school would promote science-based systematization.

Keywords: educational process, values, moral and spiritual values.